

***Libellus defensorius* – strategia autoapărării lui Ovidius în *Tristia*, 2**

Mihaela PARASCHIV

Key-words: *strategy, defensive statement, edict, relegation, judicial speech*

La sfârșitul lunii octombrie a anului 8 d.Hr., în virtutea unui *edictum personale* emis de principele Octavianus Augustus care-l condamnă la *relegatio* (îndepărtarea din Roma), Ovidius este obligat să plece grabnic din Roma și să se îmbarce spre destinația relegării sale, cetatea Tomis. În acest loc îndepărtat, care nu mai figurase până atunci în lista oficială a orașelor și insulelor destinate relegaților, poetul a ajuns abia la sfârșitul lunii martie a anului următor. Sub aspect juridic, *relegatio* era o pedeapsă mai blândă decât *exilium*, întrucât un *relegatus*, spre deosebire de un *exul*, își păstra intacte drepturile civile și pecuniare. Juristul roman Ulpianus face însă distincția între cele două principale tipuri de relegare: *relegatio ad tempus* (relegarea pe o durată determinantă) și *relegatio perpetua* (relegarea definitivă)¹ (Ulpianus 1981: 58, 22, 14). Întrucât edictul lui Augustus nu s-a păstrat, nu se poate decât presupune că în el îi era impusă poetului o *relegatio perpetua*, mai dură, *de facto*, decât exilul însuși. La acest tip de relegare pare să se refere, de altfel, Ovidius însuși: „Eu trebuie să mă lipsesc în veci de glia strămoșească,/ căci n-a putut zeul jignit mânia să și-o ostoiască”².

Ceea ce frapează, între altele, e graba cu care principele l-a îndepărtat pe poet din Roma, fără a-i da posibilitatea să se apere într-un proces public (*iudicium publicum*). Filologul Concetto Marchesi încearcă să dea o explicație procedurii neconvenționale urmate de Augustus:

per impedire la publicità di un processo, egli volle colpire il poeta senza nessun procedimento giudiziario e velò ipocritamente con la mite ordinaza di relegatione la crudeltà effettiva della pena (Marchesi 1936: 503–504).

Conform informației aceluiași Ulpianus, unui *relegatus* îi era îngăduit să scrie un memoriu autodefensiv și să-l trimită la Roma împăratului³, ceea ce va face și Ovidius, compunând un *libellus defensorius*, conținut în întregime în cartea a doua a *Tristelor*. De regulă, se crede că poetul și-a scris memoriul în timpul îndelungatei sale călătorii spre Tomis; în opinia noastră, se poate admite că a făcut-o imediat ce a

¹ Ulpianus, *Digesta*, 58, 22, 14.

² *Tristia*, I, 5, vv. 83–84: *At mihi perpetuo patriae tellure carendum/, nil fuerit laesi mollior ira dei* – toate citatele latine le dăm în traducere proprie.

³ Ulpianus, *Digesta*, 48, 22, 7: *Relegatum plane libellum dare principi posse divi fratres rescripserunt*.

ajuns la destinație, în baza unei mențiuni conținute în *libellus*; după ce îi descrie lui Augustus asprimea și primejdia ținutului pontic unde fusese relegat, adaugă: „De unde te conjur a mă trimite în mai sigure locuri”⁴.

Faptul că Ovidius și-a alcătuit amplul memoriu în versuri (în număr de 578) și nu în proză, cum se obișnuia, s-ar putea explica atât prin faptul că el nu putea scrie decât în versuri, cum o mărturisește⁵, cât mai ales prin aceea că poezia îi îngăduia o mai laxă utilizare a strategiei retorico-juridice intenționate. Întrucât, așa cum precizează în elegia autobiografică *Tristia*, 4, 10, Ovidius urmase, la dorința tatălui, studii de drept, este de așteptat ca el să-și fi alcătuit memoriul, sub aspect structural și expresiv, în virtutea exigențelor cunoscute ale unui discurs judiciar defensiv.

Exegeții lui Ovidius au remarcat structura retorică a amplei elegii *Tristia*, 2 (Ehlers 1988: 144–157; Giordano 1991: 270–274), limitându-se însă la identificarea părților convenționale ale oricărui tip de discurs⁶. În opinia noastră, analiza osaturii ideatice a memoriului ovidian trebuie să se raporteze în mod necesar nu la componentele oricărui tip de discurs, ci la acelea ale unui discurs judiciar, indicate în tratatele de retorică.

În tratatul *De inventione* (I, 15), Cicero identifică cele două părți ale unui discurs judiciar: *pars absoluta*, definită ca partea care conține o cercetare a dreptului cu privire la învinuirea adusă cuiva și *pars absumptiva*, partea în care se respinge acuzația adusă, în baza unor argumente de ordin exterior. La rândul ei, aceasta din urmă este divizibilă în patru componente: *concessio criminis* (recunoașterea vinei și implorarea iertării), *remotio criminis* (abaterea acuzației asupra altcuiva), *relatio criminis* (punerea vinei imputate pe seama unui factor care ar fi generat-o) și *comparatio criminis* (relaționarea capului de acuzare cu un scop drept și util). Să nu ne așteptăm însă ca în discursul defensiv al lui Ovidius să regăsim aceste componente într-o succesiune strictă. Să nu uităm că este vorba de un discurs poetic care se revendică de la alte legi, permisivități și capricii auctoriale decât cele ale discursului liber (*soluta oratio*). Vom încerca, de aceea, să identificăm fragmentele elegiei comentate aici, susceptibile de funcția unora dintre părțile unui discurs juridic și să judecăm în ce măsură se implică juristul și poetul Ovidius în configurarea unei strategii autodefensive eficiente.

Trebuie observat dintru început că poetul reconstituie o instanță fictivă, în care Augustus, destinatarul memoriului, este deopotrivă acuzator (*accusator*) și judecător (*iudex*), iar el apare în postura de învinuit (*reus*); tot din sfera semantică juridică selectează Ovidius verbele *arguor* (sunt acuzat) și *fateor* (mărturisesc), prin care, în opinia lui Aldo Luisi, intenționa să-i dea satisfacție principelui (Luisi 2006: 72).

Pars absoluta, prima parte a unui discurs juridic, ar putea fi constituită din versurile în care Ovidius comentează procedura juridică la care a recurs principele:

Tu nu printr-un decret senatorial m-ai condamnat/ și nici de vreun jude ales n-am fost exilat./ Prin aspre invective (căci așa-i de un principe demn)/ ofensele-ți aduse le-ai răzbunat tu însuși, convenit și solemn./Adaugă și faptul că edictul, deși n-a

⁴ *Tristia*, 2, v. 201: *Unde precor supplex ut nos in tuta releges.*

⁵ *Tristia*, 4, 10, v. 26: *et quod temptaban scribere versus erat.*

⁶ Berrino (2007: 15) stabilește ca părți succesive ale discursului ovidian din *libellus*: *exordium* (vv. 1-28) *probatio*, (vv. 29–154), *peroratio* (vv. 155–206), *refutatio* (vv. 207–572), *peroratio* (vv. 573–578).

fost nici blând și nici clement,/ prin numele pedepsei date a fost destul de indulgent:/ căci eu nu exilat, ci relegat acolo sunt numit/ și vorbele sunt pe potriva acestei stări de surghiunit//⁷.

În baza uzanțelor specifice componentei discursive exordiale, *captatio benevolentiae*, Ovidius acceptă aici legalitatea procedurii imperiale, confirmată de juriștii romani⁸, își recunoaște vina de a-l fi ofensat pe principe și admite că edictul princiar, deși necruțător în multe privințe, i-a hotărât totuși o pedeapsă mult prea blândă⁹.

Pars absumptiva are și în poemul ovidian ponderea cea mai însemnată, iar componentele ei se înlanțuie într-o abilă și sinuoasă persuasiune, bazată pe alternanța între recunoaștere și retractare, între învinovățire și dezvinovățire, pe jocul de-a spusă și nespuse, permis într-o compoziție poetică. Recursul la mitologie și erudiție, în bună tradiție neoterică, îi îngăduie lui Ovidius, să producă acele *exempla*, necesare oricărei argumentări și să-și minimalizeze vina în baza unor cazuri antecedente, nepenalizate vreodată.

Concessio criminis constă și în acest *libellus* în recunoașterea vinei ,conținută în cunoscutele versuri care prezintă dubla motivare a „pierzaniei” poetului:

Deși pe mine două vini, poezia și greșeala m-au pierdut,/ vina celui de-al doilea fapt e de tăcut:/ căci nu sunt eu, Caesare,-n stare iar rănile să-ți redeschid,/ căci prea de-ajuns îmi e durerea ce-o dată ți-am pricinuit./ Rămâne cealaltă acuză, că, prin poemul meu nedemn,/ am devenit azi un magistrul al adulterului obscen//¹⁰.

Formulându-și vina în celebrul binom, *carmen et error*, Ovidius precizează că în această îndoită culpă a sa o parte este de mărturisit, iar o alta de ținut sub tăcere, pentru a nu provoca o recrudescență a durerii caesarice. Pentru ambele vini poetul cere, conform uzanțelor juridice, să fie iertat de cel pe care-l invocă drept „preaclemente principe” (*mitissime princeps*), recurgând la relaționarea logico-persuasivă între păcat și iertare¹¹, în sprijinul căreia invocă însăși clemența lui Iuppiter (cu care îl compară implicit pe Augustus)¹².

Este recurentă și în această elegie, ca și în altele din volumele *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*, desemnarea volumului *Ars amatoria* (sau *Ars amandi*) drept

⁷ *Tristia*, 2, vv. 131–139: *Nec mea decreto damnasti facta senatus,/ nec mea selecto iudice iussa fuga est./ Tristibus invecus verbis (ita principe dignum) ultus es offensas, ut decet, ipse tuas./ Adde quod edictum quamvis immite minaxque,/ attamen in poenae nomine lene fuit:/ quippe relegatus, non exul, dicor in illo./ privaque fortunae sunt ibi verba meae.*

⁸ Ulpianus, *op. cit.*, 58, 22, 14: *Relegare possunt principes et senatus et praefecti et praesides, nec tamen consules.*

⁹ Și în alte elegii (*Tristia*, 1.1, v. 20; 4.8, v. 35; 5.10, vv. 51–52; 5.11, v. 10), Ovidius recunoaște blândețea pedepsei care i-a fost impusă prin edictul augustan, știind, ca om al legii ce fusese odinioară, că împăratul l-ar fi putut condamna la moarte pentru vina de lezare a maiestății sale (*crimen laesae maiestatis*); și în acest memoriu poetic el îi este recunoscător lui Augustus pentru că i-a dăruit viața și că mânia i s-a oprit înaintea de moarte (*Tristia*, 2, v. 127 – *vita data est, citraque necem tua constitit ira*).

¹⁰ *Tristia*, 1.1, vv. 207/212: *Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error, alterius facti culpa silenda mihi:/ nam non sum tanti, renovem ut tua vulnera, Caesar,/ quem nimio plus est indoluisse semel./ Altera pars superest, qua turpi carmine factus/ arguor obsceni doctor adulterii.*

¹¹ *Tristia*, 2, v. 31: *Sed nisi peccassem, quid tu concedere posses?* (Dacă n-aș fi păcătuat, tu ce mi-ai putea ierta?).

¹² *Tristia*, 2, vv. 33–34: *Si, quotiens peccant homines sua fulmina mittat/Juppiter, exiquo tempore inermis erit.*// (De fulgere ar slobozi când oamenii sunt în păcat, /în scurtă vreme-ar rămâne și Iuppiter neînarmat).

principalul cap de acuzare formulat, probabil, în edictul lui Augustus sub numele generic *carmen*, pentru care autorul ei fusese numit acolo *doctor obsceni adulterii*. Apărarea lui Ovidius pentru învinuirea adusă poeziei sale (*crimen carminis*) implică o subtilă *remotio criminis*. *Ars amatoria* fusese publicată în anul 1 d.Hr. și era greu de înțeles măsura punitivă târzie a principelui, la șapte ani de la apariția ei. Dacă prin această poezie erotică, considerată nedemnă (*turpe carmen*), întrucât contravenea măsurilor legale de restaurare morală instituite de Augustus, Ovidius s-ar fi făcut realmente vinovat, el ar fi fost scos din ordinul ecvestru, căruia îi aparținea, cu ocazia trecerii în revistă de către cenzor a escadroanelor de cavaleri, așa-numita *transvectio equitum* (Owen 1967: 138–139). Or, așa cum specifică în *libellus*, Ovidius scrisese deja poezia oficial incriminată în edict, atunci când trecuse de atâtea ori prin fața principelui-cenzor ca un *inreprehensus eques* (v. 542, cavaler ireproșabil)¹³. După afirmația lui Suetonius¹⁴, prin aplicarea unei *nota censoria* (notificare a cenzorului), un cavaler acuzat de imoralitate putea fi coborât de pe cal în timpul unei *transvectio equitum*, fiind astfel degradat din ordinul ecvestru. Ovidius își apară versurile și prin proiectarea unei vini similare asupra întregii poezii erotice grecești și latine, chiar a poeziei în general, pe motiv că „orice gen de poezie poate vătăma sufletele”¹⁵; pentru a nu reitera însă damnația platonice a poeziei din *Politeia*, el precizează: „Asta nu înseamnă totuși că orice carte va avea o vină”¹⁶. Chiar în opera „fericitului autor al Eneidei”, îi amintește el lui Augustus, există pasaje de dragoste nu întotdeauna legitime. Și spectacolele de orice fel, inclusiv cele de mimi, prețuite și finanțate de Augustus, conțin unii „germeni ai păcatului” (*semina nequitiae*), fără ca aceasta să ducă la interzicerea lor, admite concesiv poetul.

Un alt argument folosit de Ovidius în apărarea poeziei sale este *caracterul ei ficțional*, similar acelor producții literare, epice dramatice și lirice, care vorbesc deschis despre dragoste și adulter:

Chiar Iliada, alta ce-i decât adulterina pentru care/ s-au înfruntat în luptă soțul și amantul?... / Sau ce-i Odyssea, de nu femeia din dragoste/ pețită de mai mulți, cât soțu-i e departe?//¹⁷

Prin aceste interogative retorice Ovidius supralicitează vina atribuită cândva de Platon epopeilor homerice, contând pe efectul de surpriză pe care-l putea produce în rafinata Romă augustană acuzarea venerabilelor poeme, în baza unor argumente extraliterare. Ceea ce ne convinge că Ovidius simulează aici formularea unor acuze în manieră platoniciană este și „incriminarea” tragediei, care, spune el, deși depășește în gravitate orice alt gen literar, recurge dintotdeauna la subiecte de dragoste¹⁸. Urmează o înșiruire a iubirilor vinovate plăsmuite de poeții tragici greci, după care sunt enumerați și autorii latini la care, sub licența ficțiunii, se pot întâlni *multa iocosa* (multe lucruri amuzante), care ar fi putut ultragia pudoarea tradițională.

¹³ În alte ediții – *inquietus eques* (cavalier infatigabil), în sensul că a rămas mereu în ordinul ecvestru.

¹⁴ *Vitae duodecim Caesarum*, II (*Vita Divi Augusti*), 38.

¹⁵ *Tristia*, 2, v. 264: *posse nocere animis carminis omne genus*.

¹⁶ *Tristia*, 2, v. 265: *Non tamen idcirco crimen liber omnis habebit*.

¹⁷ *Tristia*, 2, vv. 371–372, 375–376: *Ilias ipsa quid est aliud, nisi adultera de qua/ inter amatores pugna virumque fuit? Aut quid Odyssea est, nisi femina propter amorem,/ dum vir abest, multis una petita procis?//*

¹⁸ *Tristia*, 2, vv. 381–382: *Omne genus scripti gravitate tragoedia vincit:/ haec quoque materiam semper amoris habet//*.

Toată această erudită trecere în revistă a genurilor literare și a poezilor care au cântat, sub varii forme, dragostea îi prilejuiește lui Ovidius constatarea amară a singularității destinului său: „În urmă, din atâția scriitori nu văd vreunul/ pe care muza sa să-l fi pierdut, afar’ de mine//”¹⁹. Există însă în *Ars amatoria* un episod care ar putea motiva, în opinia unor exegeți (Rohr Vio 1998: 231–238), condamnarea ei oficială, urmată de scoaterea din bibliotecile publice, după relegarea poetului: este vorba de comentarea adulterului Elenei cu Paris, de care Ovidius îl face vinovat pe Atridul Menelaos, soțul prea des plecat de-acasă²⁰. Se pare că era transparentă aici aluzia la adulterul Iuliei Maior, fiica lui Augustus, căsătorită forțat cu Tiberius, a cărui frecventă absență din Roma era notorie. Spre această supoziție ar înclina însăși achitarea Elenei, proclamată în final de poet, bănuieț a fi fost tăinuitul discret al adulterelor celor două Iulii, fiica și nepoata lui Augustus: „Să știe Atridul, eu pe Elena de vină o achit, căci s-a folosit de prilejul oferit de-un bărbat omenos//”²¹. Faptul că Ovidius nu a fost pedepsit imediat pentru această ofensă s-ar explica poate prin aceea că Tiberius nu fusese încă declarat oficial succesorul lui Augustus în anul 1 d.Hr., când apăruse *Ars amatoria*.

Cât privește cel de-al doilea motiv al relegării lui Ovidius, acel *error* trecut obsesiv sub tăcerea de poet (*culpa silenda*)²², trebuie spus că la acest termen se recurgea în practica juridică, atunci când se dorea o degrevare de responsabilitate a acuzatului, pe motiv că *error* este lipsit de intenționalitate²³. Și într-o altă elegie Ovidius pune o parte a vinei sale pe seama lui *error*: „Nu pot, e drept, de toată vina să mă apăr./ dar parte la învinuirea mea e o greșală”²⁴. Lipsa de intenție a greșelii sale este sugerată de suita ternară de interogative retorice, în care poetul regretă că a văzut fără să vrea un anume lucru care i-a atras pedepsirea: „De ce văzut-am eu ceva? De ce mi-am vătămat privirea? De ce fără de voia mea am cunoscut nelegiuirea?”²⁵. Avem a face aici cu o *relatio criminis*, constând în motivarea, chiar dacă numai aluzivă, a vinii ca având o determinare circumstanțială care o absolvă de intenționalitate. Comparația imediată cu Actaeon, vânătorul care o văzuse „fără să vrea” (*insciis Actaeon*) pe Diana goală (*sine veste*) la un râu și, transformat în cerb de zeița mâniaoasă, fusese sfâșiat de proprii săi câini, este destinat a-l sensibiliza pe Augustus, reamintindu-i una dintre variantele mitului lui Actaeon, cunoscută în mediul roman. Versiunea mitului, potrivit căreia eroul o văzuse „fără să vrea” (*ouk ethelon*) pe Artemis (Diana) scăldându-se, a fost pusă în circulație pentru prima dată de poetul grec Callimachos, foarte prețuit în epoca augustană în cercul poezilor neoterici romani (Wimmel 1960); în toate celelalte versiuni apare o culpă voluntară a lui Actaeon: că ar fi atentat la castitatea zeiței, că ar fi întrecut-o la vânătoare sau

¹⁹ *Tristia*, 2, vv. 495–496: *Denique nec video tot de scribentibus, unum,/ quem sua perdidit Musa, repertus ego//*.

²⁰ *Ars amatoria*, vv. 359–372.

²¹ *Ibidem*, vv. 371–372: *Viderit Atrides, Helen ego crimine solvo./ usa est humani commoditate viri//*.

²² În legătură cu folosirea de către poet a verbului *silere* în loc de *tacere*, vezi Heilman 1955: 5–16.

²³ Cf. Pomponius, *Digesta*, 39, 3, 20: *Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit: nulla enim voluntas errantis est*; vezi în acest sens și definiția lui *error* dată de Augustinus (*Contra academicos*, 1, 4, 11): *Error mihi videtur esse falsi pro vero approbatio*.

²⁴ *Tristia*, 3, 5, vv. 51–2: *Non equidem totam possum defendere culpam,/ sed partem nostri criminis error habet//*. Pentru diferența între *crimen* și *error*, vezi Luisi, Berrino 2002: 17–18, 20–21.

²⁵ *Tristia*, 2, vv. 103–104: *Cur aliquid vidi? Cur noxia lumina fecicur ineprudenti cognita culpa nehi?//*.

alergare, că rivalizase cu Zeus, vrând s-o ia în căsătorie pe Semele, iubită de acesta²⁶. În vremea lui Ovidius, prietenul său Caius Iulius Hyginus, un erudit gramatic și mitograf, desemnat de Augustus director al bibliotecii de pe Palatin, prezentase în lucrarea *Genealogiae* atât o variantă a culpabilității, cât și una a inocenței lui Actaeon. Din empatie cu eroul mitologic, Ovidius îl disculpă și în *Metamorfoze*, convins că greșeala acestuia se datorează unei predestinări: „Iar dacă bine ai să cauți, la el vei găsi o vină a sorții/ nu și o crimă; căci ce fel de crimă conține greșeala?”²⁷.

Insistența lui Ovidius asupra propriei nevinovății, comparabilă cu cea a lui Actaeon, pare a avea ca suport și cunoașterea precizărilor juridice romane cu privire la *culpa per imprudentiam*²⁸. Dacă admitem folosirea mitului actaeonic de către Ovidius pentru a-și disculpa metaforic propriul *error*²⁹, ar trebui implicit, sunt de părere unii exegeți, să ne întrebăm la cine fac aluzie ceilalți protagoniști, Diana și câinii. Detaliul *sine veste* (fără haine) referitor la Diana ar face trimitere, în opinia lui F. Corsaro și I. Cicarelli (Corsaro 1968: 161, Cicarelli 2003: 103) la scandalul cu tentă sexuală din anul 8 p.C, a cărui protagonistă a fost Iulia Minor, nepoata lui Augustus. Dacă vina lui Ovidius ar fi fost legată de adulterul Iuliei, relegată în același an cu el, rămâne totuși inexplicabil de ce relegarea poetului a fost mult mai dură decât a ei. E mult mai probabil, susține J.H. Oliver, că Diana trebuie asimilată Liviei, soția lui Augustus și mama lui Tiberius, ofensată de implicarea lui Ovidius în anturajul celor ostili succesiunii fiului ei la tron (Oliver 1965: 22). Astfel s-ar explica de ce, la moartea lui Augustus, Tiberius nu l-a iertat pe Ovidius, printr-un gest de clemență. Această ipoteză, care se bucură de mai multă credibilitate, este bine argumentată de Demetrio Marin și Aldo Luisi care presupun că Ovidius ar fi asistat la discuțiile unui grup de calomniatori ai lui Augustus și astfel vina de *calumnia*, care se pedepsea cu relegarea, ajunge a se răsfrânge și asupra poetului-martor, ca o gravă ofensă adusă maiestății imperiale (*crimen laesae maiestatis*) (Marin 1958: 125, Luisi 2001: 67–72). În privința câinilor, numeroase aluzii din alegerile exilului atestă că poetul își învinuia prietenii și sclavii apropiați de delațiuni care i-au fost fatale³⁰, căci, în virtutea unui edict personal al lui Augustus, se îngăduia anchetarea sclavilor, uzând de tortură, pentru a divulga „fărădelegile criminale și cumplite (*capitalia et atrociora maleficia*) ale stăpânilor”³¹.

Cât privește ultima componentă a unui discurs defensiv, *comparatio criminis*, constând în relaționarea învinuirii cu un scop drept și folositor, în lipsa cunoașterii

²⁶ Pentru analiza diferitelor versiuni ale mitului vezi Lacy 1990: 26–42.

²⁷ *Metamorphoseon libri*, III, vv. 141–142: *at bene si quaeras, fortunae crimen in illo, // non scelus invenies, quod enim scelus error habebat? //*.

²⁸ Cicero, *De inventione*, I, 27, 41: *imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas et in affectionem animi*. În legătură cu *imprudentia*, invocată ca argument defensiv, vezi și Quintilianus, *Institutio oratoria*, V, 10, 34 și 73.

²⁹ Pentru lectura mitului în cheie autobiografică vezi Di Giovane 2007: 567–569.

³⁰ *Tristia*, 4, 10, v. 101: *Quid referam comitumque nefas famulosque nocentes?*

³¹ Cf. Paulus, *Digesta*, 48, 18, 8: *Edictum divi Augusti quod proposuit Vibio Habito et Lucio Aproniano consulibus, in hunc modo exstat: Quaestiones neque semper in omni causa et persona desiderari debere arbitror et, cum capitalia et atrociora maleficia non aliter explorari et investigari possunt quam per servorum quaestiones, efficacissimas esse ad quaerendam veritatem existimo et habendas censeo*.

vinii reale a poetului nu ne rămâne decât să prezumăm că ar putea îndeplini această funcție versurile în care Ovidius îi amintește metaforic lui Augustus că „a navigat adesea cu pânzele mari”³², menționând operele sale importante, cele șase cărți ale *Fastelor*, tragedia *Medea* și *Metamorfozele*, dedicate preamăririi principelui.

Rămâne acum să identificăm miza principală a întregului demers defensiv ovidian. Juristul Marcianus ne informează că celor relegați, ca și celor deportați în insule, li se impunea să stea departe de locurile interzise, în speță de Roma³³. Cunoscând, desigur, această interdicție, Ovidius nu-i cere lui Augustus să-l recheme în Italia, ci doar să-l mute într-un loc mai ferit de primejdii, după ce se va fi scurs ceva vreme. În tradiția pledoariei finale, *peroratio*, ultimul vers al memoriului, cu o evidentă conotație juridică, estimează consecința acestei benefice comutări spațiale a pedepsei: „încât pedeapsa pe potriua delictului să-mi fie”³⁴. Din păcate, Ovidius nu a mai avut parte de această convenită reparație juridică și întreaga recuzită retorică, pusă aici în joc, s-a consumat în van. Augustus a murit (în anul 14 d.Hr.) înainte de a apuca să-l ierte pe poet, așa cum se pare că intenționa, iar Tiberius, succesorul său, nu a făcut decât să întărească actul relegării, interzicându-i lui Ovidius și bruma de speranță care-i animase până atunci alegiile tomitane. Singura speranță pe care nu i-a putut-o lua însă nici un principe a fost aceea a dăinuirii sale în posteritate, ca un destin singular, confirmând unicitatea pe care el însuși și-a revendicat-o: „Voi fi singurul pe care Calliope-a mea l-a rănit”³⁵.

Premoniția sa dintr-o elegie a *Tristelor*: „Chiar după ce n-oi mai fi, faima-mi va dăinui”³⁶, adevărată de secolele subsecvente Antichității, rămâne și astăzi, la 2000 de ani de la nefericita sa relegare, la fel de veridică.

Bibliografie

- Berrino 2008: N.F. Berrino, *Ovidio e la difficile successione ad Augusto*, în „Euphrosyne” nr. 36, p. 149–164.
- Berrino 2007: N.F. Berrino, *Ovidio, Tristia 2, 105-106. L'inscius Actaeon*, în „Invigilata lucernis”, nr. 29, p. 15–21.
- Cicarelli 2003: I. Cicarelli, *Commento al II libro di Tristia di Ovidio*, Bari.
- Corsaro 1968: F. Corsaro, *Sulla relegatione di Ovidio*, în „Orpheus”, nr. 15, p. 158–163.
- Ehlers 1988: W.W. Ehlers, *Poet und Exil. Zum Verständnis der Exildichtung Ovids*, în „Antike und Abendland”, nr. 34, p. 144–157.
- Di Giovine 2007: C. Di Giovine, *Telefo, Filottete e il vulnus di Ovidio*, în „Bollettino di Studi Latini”, nr. 37, p. 550–572.
- Heilman 1955-1956: L. Heilman, *Silere-tacere: nota lessicale*, în „Quaderni degli Istituto Glottologico-Università Bologna”, nr. 1, p. 5–16.
- Lacy 1990: L.R. Lacy, *Aktaion and a lost bath of Artemis*, în „Journ. Hell. Stud.”, nr. 110, p. 26–42.

³² *Tristia 2*, v. 548: *saepe dedi nostrae grandia vela rati*.

³³ Marcianus, *Digesta*, 48, 19,4 : *relegati sive in insulam deportati, debent locis interdictis abstinere*.

³⁴ *Tristia 2*, v. 578: *ut par delicto sit mea poena suo*.

³⁵ *Ibidem*, v. 568: *quem mea Calliope laeserit, unus ero*.

³⁶ *Tristia*, 3, 7. v. 50: *Me tamen extincto, fama superstes erit*.

- Luisi 1997: A. Luisi, *Vendetta-perdono di Augusto e l'esilio di Ovidio*, în *Amnistia, perdono e vendetta nel mondo antico*, „Contributi dell'Istituto di storia antica”, nr. 23, Milano, p. 282–287.
- Luisi 2001: A. Luisi, *Il perdono negato. Ovidio e la corrente filoantoniana*, Bari, Edipuglia.
- Luisi 2006: A. Luisi, *Lettera ai posteri, Ovidio, Tristia, 4,10*, Bari, Edipuglia.
- Luisi, Berrino 2002: A. Luisi, N.F. Berrino, *Culpa silenda, Le elegie dell'error ovidiano*, Bari, Edipuglia.
- Marchesi 1936: C. Marchesi, *Storia della letteratura latina*, vol. I, Messina-Milano, Principato.
- Marin 1958: D. Marin, *Ovidio fu relegato per la sua opposizione al regimo augusteo*, „Acta Philologica”, I, Roma, Societas Academica Daco-romana, p. 97–254.
- Owen 1967: S.G. Owen, *P. Ovidii Nasonis Tristi liber secundus*, Amsterdam.
- Rohr Vio 1998: F. Rohr Vio, *Paride, Elena, Menelao e la relegatione di Ovidio a Tomi*, „Lexis”, nr. 16, p. 231–239.
- Wimmel 1960: W. Wimmel, *Kallimachos in Rom. Die Nachfolge seines apologetischen Dichtens in der Augusteerzeit*, Wiesbaden, Steiner.

Libellus defensorius – la strategie de l'autodéfense d'Ovide dans Tristia, 2

Le deuxième livre des *Tristes* est entièrement constitué d'une seule élégie, très ample (578 vers), conçue par Ovide comme un vrai discours défensif à l'égard de la peine *relegatio* infligée à lui par Auguste, en 8 p.c. Le poète y profite du droit accordé aux relégués d'envoyer à l'empereur un mémoire défensif (*libellus defensorius*). Dans cet article, nous essayons de démontrer que cette élégie est construite en respectant non seulement les exigences coutumières d'un discours, mais surtout celles d'un discours juridique. Ovide tâche ainsi de fléchir Auguste avec les moyens d'un rhéteur et d'un homme de loi et, à la fois, d'un poète.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România*